

УДК: 39 (=163.2):82'255.4=161.21. Франко

ВІДОБРАЖЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ БАЛКАНСЬКИХ НАРОДІВ ПРОТИ ТУРЕЦЬКОГО ПОНЕВОЛЕННЯ У ФОЛЬКЛОРИ (на матеріалі перекладів Івана Франка)

Богдан КРІЛЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто переклади болгарських, сербських та хорватських народних пісень про визвольну боротьбу проти турецьких поневолювачів, які зробив І. Франко. Охарактеризовано сюжети та основні мотиви цих фольклорних творів.

Ключові слова: Болгарія, Сербія, Хорватія, визвольний рух, гайдуцькі пісні, ускоцькі пісні, Іван Франко, переклад, фольклор.

Період XV–XVII століть у Європі характеризувався розквітом Османської імперії. З ослабленням, а потім і падінням Візантії, більшість південнослов'янських народів (спочатку серби і хорвати, а згодом болгари) опинилися під турецькою владою.

Схожість з українською історією проти турецької і татарської боротьби призвела до того, що фольклором південних слов'ян зацікавилися українські дослідники. Особливої актуальності це питання набуло у 1870-х роках – під час російсько-турецької війни, коли на Балканах знову активізувався національно-визвольний рух.

Найдетальніше ознайомили українців з південнослов'янським фольклором Михайло Старицький та Іван Франко. Однак, якщо М. Старицький, головно, переклав епос так званого Косовського циклу (про битву на Косовому полі 1389), то І. Франко звернув увагу переважно на гайдуцькі та ускоцькі пісні. У листі до Михайла Драгоманова від 14 червня 1893 року він писав: «...в вільних хвилях упиваюся сербськими піснями Вука і перекладаю з них, що мені особливо сподобається. Хотів би я перекладати і з часом видати усі легенди сербські, а надто вибірку з пісень гайдуцьких, полишених на боці Старицьким; у деяких з них дуже інтересні новелістичні теми» [6, т. 49, с. 406]. Декотрі з цих перекладів були пізніше надруковані у I та III томах «Життя і Слова» під рубрикою «Із слов'янської народної епіки» (1895 року).

Варто зазначити, що інтерес до південнослов'янської народної поезії, зокрема, сербської і хорватської не був принагідним. Вона привернула його увагу не в останню чергу як об'єкт фольклористичних студій. Досліджуючи український фольклор, учений не раз стикався з подібністю мотивів в українських та південнослов'янських піснях і, відповідно, необхідністю цю схожість пояснити. Це стало одною з головних причин для глибокого вивчення сербської та хорватської народної творчості. Тут доречно

акцентувати, що І. Франко вважав сербів і хорватів однією нацією, розділеною на дві частини [2, с. 90], тому не поділяв окремо сербський фольклор і хорватський.

Зацікавлення болгарським фольклором відбулося не без впливу М. Драгоманова, який брав активну участь в організації першого болгарського університету, впорядковував бібліотеки в Софії й класифікував фольклорний матеріал, а також був одним з ініціаторів створення першого в країні періодичного фольклорно-етнографічного видання «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» [3, с. 7].

Чотири переклади болгарських гайдуцьких пісень були опубліковані 1888 року у збірці «Зерна», літературно-науковому додатку до газети «Буковина». До них перекладач додав статтю «Із болгарських пісень народних». Як окреслено в цій статті, переклад І. Франко зробив з пісень зі збірки творів болгарського письменника й етнографа Любена Каравелова [6, т. 10, с. 74].

Стаття є своєрідною передмовою до опублікованих перекладів. У ній І. Франко ознайомив читачів зі становищем болгар під турецьким пануванням. Вони потерпали як від турків-завойовників, так і від власних багатіїв. Та, незважаючи на подвійний гніт, болгари, за словами І. Франка, «ніколи не забували своєї славної минувшини і народної самостійності, ніколи не переставали заявляти сяк чи так своїх прав на свобідне життя і людську гідність» [6, т. 10, с. 74]. Тут же І. Франко озвучив і мету, з якою він зробив переклади: «...теперішня свобода не прийшла їм (болгарам. – Б. К.) задарма, не впала з неба, але була в значній мірі їх власною заслугою, плодом їх крові, довголітніх змагань. Як се сталося, ми надіємося показати далі словами самих болгарських пісень...» [6, т. 10, с. 74]. Без сумніву, І. Франко проектував ці слова на сучасну йому Україну, яка так само, як і донедавна Болгарія, перебувала під чужинським пануванням. У статті «Чи ми хоч тепер прокинемось?», яка була надрукована 1882 року в журналі «Світ», він стверджував: «...всяка наша, хоч би й як демократична і поступова робота над здвиженням і організацією нашого люду не піде успішно і не принесе добрих плодів, доки ми не станемо бік о бік з сусідніми нам слов'янськими народами, так само зорганізованими до такої ж, як ми боротьби» [7, с. 330].

Всього І. Франко переклав 17 сербських, хорватських та болгарських народних пісень. З них 7 так чи інакше стосуються протитурецького визвольного руху. Це гайдуцькі й ускоцькі пісні. Гайдуками в XV–XVI столітті називали загони повстанців, які провадили партизанську боротьбу проти Османської імперії, а ускоками – біженців з Балкан, головно сербів, на територію Австрії та Венеції. Взагалі, хорватське слово «uskosi» має двояке значення: «втікачі» та «ті, що сидять в засідці». Центрами ускоцького руху були поселення Сень, Бока Котарська (Котар, Кутар), Кліс і Зидар та місцевості навколо них. Територіально вони охоплювали узбережжя сучасної Хорватії. Особливістю руху ускоків, яка відрізняла його від гайдуцького, була наявність регулярних військових загонів [4, с. 61].

Якщо взяти за основу переклади І. Франка, то за способом відображення протитурецької боротьби, фольклор балканських народів можна поділити на два типи:

1. Масовий рух проти поневолювачів. Для нього характерні такі мотиви:

– організація гайдуцького загону, який наявний у пісні «Сирота йде в гайдуки»:

І скликав Ненчо дружину:
В кого ні тата, ні мами,
– заклик до боротьби «Чого хотіли гайдуки»:
Щоб рідну землю відбити,
Дітей з неволі вернути,
Жінок від ганьби вхистити,
Батьківську славу згадати,
Нещасну неньку помстити [6, т. 10, с. 75];

– месницький наліт на багатого турка – пісня «Скривджений слуга шукає правди в гайдука». Сирота Димчо, який 9 років служив у турецького кадія (судді), не отримавши плати, звертається по допомогу до гайдуцького загону [6, т. 10, с. 78];

– відкриті бойові дії проти турецьких військ: «Листя пише юнак Панчоолу»:

Листя пише юнак Панчоолу,
Листя шле до брата-побратима
Байрактара Нана-болгарина:
«Здоров, здоров Нано-болгарине!
А збери ти юнаків болгарських,
Коли можеш, хоч і десять тисяч,
Та прихось сюди під город Ловче
На підмогу брату Панчоолу,
Гей, бо йде тут баша проти мене,
Веде турків, веде яничарів,
Ще й нізамів хмару...

Лист читає Нано-воєвода,
Лист читає, юнаків збирає,
Позбирав же юнаків болгарських,
Позбирав їх, може, з десять тисяч,
Поспішає брату на підмогу.
Зустрілися турки з помаками,
З помаками та ще й з болгарями [6, т. 10, с. 84].

Ця пісня цікава ще й тим, що оспівує учасників гайдуцького руху. Помаки, про яких ідеться в пісні, – це болгари-мусульмани. Більше того, мусульманин Панчоолу і християнин Нано в пісні прямо названі побратимами. Цих, на перший погляд, дивних стосунків І. Франко торкнувся у статті «До питання про перекази про Магомета у слов'ян». Учений зауважив, що відносно слов'янського світу роль мусульман не була винятково руйнівною. Південні слов'яни впродовж довгого часу тісно контактували з мусульманським світом. Ці контакти вплинули на історію, мову, спосіб життя слов'ян. На завойованих територіях мусульмани виявляли деяку гуманність і терпимість до іновірців [6, т. 29, с. 122]. Тобто стосунки між представниками різних віросповідань були досить толерантними і визначалися, радше, відносинами «завойовник–завойований».

Про побратимство, описане у фольклорних творах, І. Франко писав: «Сербські пісні з XVI–XVII ст. змальовують ставлення сербських “юнаків” з християнського

побережжя (Дубровник, Котар і т. п.) до “юнаків”-мусульман з Боснії і Герцеговини як дивну мішанину старого побратимства з новою неприязню [...] юнаки з обох таборів сьогодні разом п’ють, гуляють і ведуть дружні розмови, вступають навіть у досить тривалі родинні стосунки, товаришують між собою, а завтра чигають один на одного і влаштовують взаємну різанину» [6, т. 29, с. 123].

2. Визвольна боротьба проявляється у протистоянні окремих представників ворогуючих сторін. Так як це показано в пісні «Дівчина сприяє гайдукові». Тут маємо конфлікт між гайдуком Ільком та заптієм (жандармом) Ахмедом: заптій надумав ввіймати Ілька, щоб отримати від баші «капшук з грошима» і вирішив скористатися для цього допомогою Ількової коханої Тодорки. Тодорка вдала, що заодно з Ахмедом, а потім видала його намір Ількові [6, т. 10, с. 80].

Спроби турків переманити на свій бік родичів народних героїв бували й успішними. Як приклад, можна навести сербську пісню «Зрада жінки Груя Новаченка». Тут не бачимо масштабних батальних сцен, дій військових загонів, натомість показано образ хороброго воїна, народного героя, який потрапив у полон через зраду. Турки спокусили дружину Груя обіцянками, щоб вона зв’язала свого чоловіка, бо самі боялися навіть утрюх зайти до намету. Однак Груй зумів звільнитися з полону з допомогою малолітнього сина Степана (вкрав ніж і звільнив батька) та корчмарки Марії (споїла турків). Тут же змальовано образ сина Груя: «Дитина, роду лицарського, свобідного серця юнацького» [6, т. 10, с. 94].

Подібний ганебний вчинок дружини Новаченка не міг залишитися безкарним. Груй стратив свою дружину дуже жорстоко: облив воском і смолою, посипав порохом сірковим, обілляв горівкою міцною, вкопав її по пояс у землю, запалив на голові коси» [6, т. 10, с. 96]. Аналізуючи цю пісню у своїй студії «Іван та Мар’яна», І. Франко зазначив, що така жорстокість – знак морального отупіння і здичіння, яке поступово виникло в болгарського та сербського народів під впливом турецького панування [6, т. 42, с. 69].

Схожий мотив маємо в болгарській пісні «Гей, обіцяв заплату Адріанопольський владика...», вперше опублікованій 1966 року. Твір розповідає про спробу схопити гайдуцького ватажка Радула з допомогою його родича Лало. На відміну від сюжету, описаного в пісні «Зрада жінки Груя Новаченка», де дружину головного героя доводиться вмовляти і підкуповувати, Лало сам зголошується за велику винагороду допомогти спіймати свого родича [4, т. 10, с. 455]. На жаль, І. Франко не завершив переклад цієї пісні.

З хорватського ускоцького фольклору І. Франко переклав також пісню «Неволя Стояна Янковича», вперше надруковану 1964 року в журналі «Дніпро». Тут маємо інший конфлікт: між Стояном Янковичем та Іллею Сміляничем, з одного боку, та турецьким султаном, з іншого.

Після набігу на Кутар турки взяли в полон Стояна Янковича та Іллю Смілянича і подарували їх турецькому царю. Тут цікавий момент. Читаємо в тексті:

Пробули там вони дев’ять років,
На десятій місяців семеро;
Потурчив їх тамка цар турецький,
Збудував їм двори коло себе [6, т. 10, с. 105].

В українській традиції така ситуація неприпустима для позитивного героя, тоді як сербська на цей факт не реагує зовсім. Як вже згадувалося, причиною такого ставлення була відносна терпимість у релігійному питанні між мусульманами і християнами, спричинена тісними контактами. У цитованій пісні зміна віри – лише засіб приспати пильність ворогів, додаткова можливість для втечі. Коли цар з родиною були в мечеті у п'ятницю, герої вкрали ключі від царської скарбниці і стайні, забрали скарб і лицарських коней та втекли в Котар.

Сюжет першої частини деякими мотивами нагадує Думу про Марусю Богуславку: потурчення головних героїв, крадіжка ключів у п'ятницю.

Головні герої твору – Ілля Смілянич і Стоян Янкович – історичні особи (друга половина XVII століття). Стоян Янкович – один із провідників ускоцького руху, був на Венеціанській службі. 1666 року – потрапив у полон, де перебував 14 місяців. Загинув 1687 року Смілянич загинув 1654 року.

У своїх перекладах поет представив різнотипні сюжети, які разом зі сербськими думами, що переклав М. Старицький, демонструють більш-менш повну картину відображення антитурецької боротьби на Балканах у фольклорі.

Як бачимо, перекладаючи болгарські, сербські та хорватські народні твори, І. Франко ставив перед собою кілька завдань: використання перекладених текстів у наукових студіях і ознайомлення співвітчизників з фольклором південних слов'ян. Однак чи не найважливішим для нього було активізувати національний рух серед українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Българско народно творчество. В дванадесет тома. Т. III. Исторически песни / Отбрал и редактировал Хр. Вакарлески. – София : Български писател, 1961. – 671 с.
2. Галик В. Хорватія у житті та творчій спадщині Івана Франка / Володимир Галик. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – 258 с.
3. Горбань І. П. Дослідження фольклору і фольклористики болгар в українській науці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. зі спец. 10.01.07 – фольклористика / Горбань Ірина Павлівна. – К., 2000. – 18 с.
4. Гуць М. В. Визвольні ідеї в сербохорватському народному епосі / М. В. Гуць // Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості XVII–XIX ст. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 54–81.
5. Івашків В. Іван Франко і сербські епічні пісні / Василь Івашків // Вісник Львівського університету. – 1999. – С. 171–176. – (Серія філологічна ; вип. 27).
6. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
7. Франко І. Чи ми хоч тепер прокинемося? / Іван Франко // Сьвіт. – Львів, 1882. – № 18–19. – С. 330–332.
8. Чорній В. П. Іван Франко і Болгарія (огляд) / В. П. Чорній, Т. С. Полещук // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 1986. – Вип. 33. – С. 12–18.
9. Чорній В. П. Національно-визвольна боротьба болгарського народу у 60-х, 70-х роках XIX ст. і західноукраїнська громадськість / В. П. Чорній, Т. С. Полещук // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 1988. – Вип. 38. – С. 52–61.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2013
Прийнята до друку 24.03.2014

**REFLECTION OF THE LIBERATION STRUGGLE OF THE BALKAN
PEOPLES AGAINST THE TURKISH CAPTURE IN FOLKLORE
(based on the translations made by Ivan Franko)**

Bohdan KRIL'

*The Ivan Franko National University of L'viv,
Institute of Franko Studies,
1 Universytets'ka Str., L'viv, 79000 Ukraine*

The paper analyses Bulgarian, Serbian and Croatian folk songs on the liberation struggle against the Turkish capture translated by Ivan Franko. It characterizes their plots and leading motifs.

Keywords: Bulgaria, Serbia, Croatia, the liberation movement, the hayduck's songs, the uskoks's songs, Ivan Franko, translation, folklore.

**ОТОВАБРАЖЕНИЕ В ФОЛЬКЛОРЕ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ
БАЛКАНСКИХ НАРОДОВ ПРОТИВ ТУРЕЦКОГО ИГА
(на материале переводов Ивана Франко)**

Богдан КРИЛЬ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
Институт франковедения,
ул. Университетская 1, Львов, Украина, 79000*

Рассмотрены переводы болгарских, сербских и хорватских народных песен, осуществленные Иваном Франко. Дана характеристика сюжетам и главным мотивам этих фольклорных сочинений.

Ключевые слова: Болгария, Сербия, Хорватия, освободительное движение, гайдукские песни, ускоцкие песни, Иван Франко, перевод, фольклор.